

Марцеляк О. В.,

доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
ORCID: 0000-0001-6686-0255

ВІЙСЬКОВИЙ ОМБУДСМАН ЯК ІНСТИТУЦІЙНА ГАРАНТІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

MILITARY OMBUDSMAN AS AN INSTITUTIONAL GUARANTEE OF THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF MILITARY SERVICEMEN IN UKRAINE

У статті звертається увага, що сьогодні, в умовах російської агресії, значно погіршився стан дотримання прав вітчизняних військовослужбовців, що вимагає удосконалення конституційно-правового механізму їх захисту. Досліджується правова природа військових омбудсманів як спеціалізованих правозахисних інституцій, що позитивно зарекомендували себе в цілому ряді розвинутих демократичних держав, історія їх запровадження, моделі, ефективні наслідки їх функціонування.

Значну увагу в роботі присвячено аналізу правового статусу вітчизняної моделі Військового омбудсмана – порядку його призначення, завданням, повноваженням, організації роботи, співпраці з командирами (начальниками), органами військового управління (органами управління), правоохоронними органами, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від підпорядкування і форми власності, їх посадовими та службовими особами. Звернуто увагу на необхідність деякого удосконалення національної моделі цієї спеціалізованої інституції.

Зроблено висновок, що для України в умовах війни запровадження інституту Військового омбудсмана не просто на часі, воно вкрай необхідне. Поява цієї інституції з одного боку доповнила існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод військових, з іншого – сприяє підтримці їх віри в справедливість, що в цілому нейтралізує насторожене ставлення військовослужбовців до влади, яка під її впливом стає більш чуйною до потреб і запитів військовослужбовців, що в кінцевому рахунку гарантує «демократизацію» військової бюрократії.

Ключові слова: права людини, права військових, забезпечення прав військовослужбовців, механізм захисту прав людини, омбудсман, військовий омбудсман.

The article draws attention to the fact that today, in the conditions of Russian aggression, the state of observance of the rights of domestic servicemen has significantly deteriorated, which requires the improvement of the constitutional and legal mechanism for their protection. The legal nature of military ombudsmen as specialized human rights institutions that have proven themselves positively in a number of developed democratic states, the history of their introduction, models, and the positive consequences of their functioning are investigated.

Considerable attention is paid in the work to the analysis of the legal status of the domestic model of the Military Ombudsman – the procedure for his appointment, the organization of work, cooperation with commanders (chiefs), military management bodies (management bodies), law enforcement agencies, other state bodies, local self-government bodies, enterprises, institutions and organizations regardless of subordination and form of ownership, their officials and service personnel. Attention is drawn to the need for some improvement of the national model of this specialized institution.

It is concluded that for Ukraine in the conditions of war, the introduction of the institution of the Military Ombudsman is not just timely, it is extremely necessary. The emergence of this institution, on the one hand, supplemented the existing means of protecting the constitutional rights and freedoms of the military, on the other hand, contributes to maintaining their faith in justice, which in general neutralizes the wary attitude of servicemen towards the authorities, which under its influence become more responsive to the needs and requests of servicemen, which ultimately guarantees the "democratization" of the military bureaucracy.

Key words: human rights, military rights, ensuring the rights of servicemen, human rights protection tools, ombudsman, military ombudsman.

Постановка проблеми. Війна в Україні актуалізувала питання дотримання прав людини в цих умовах і вироблення нових підходів правового врегулювання суспільних явищ, пов'язаних

з їх захистом. Особливо звертає на себе увагу проблема забезпечення прав військовослужбовців, оскільки внаслідок специфічних умов проходження ними служби під час військової

агресії росії більшість існуючих юридичних механізмів захисту їх прав не працюють чи втрачають свою дієвість. Тому сьогодні має бути напрацьована та законодавчо врегульована нова філософія забезпечення прав військовослужбовців, яка має являти собою потужний конституційно-правовий механізм правозахисту на основі людиноцентричного підходу розуміння їх статусу та ролі в захисті незалежності й територіальної цілісності нашої держави. При цьому важлива роль в цьому механізмі повинна відводитися новоствореній інституції – Військовому омбудсману – як такого спеціалізованого інституту, що розуміє специфіку проходження особою військової служби, особливості реалізації прав військовослужбовців і, на наш погляд, здатний значно покращити ситуацію з дотриманням прав і свобод вітчизняних військових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На характеристиці загальної правової природи інституту омбудсмана зупинялися такі вітчизняні науковці як Банах С.В., Батанов О.В., Барабаш Ю.Г., Говоров В., Голяк Л.В., Закоморна К.О., Майданник О.О., Наулік Н.С., Рябовол Л.Т. та інші. Однак поза увагою цих вчених залишився аналіз статусу спеціалізованого військового омбудсмана або ж він здійснений без урахування нещодавно запровадженої в Україні його моделі, що актуалізує предмет нашого дослідження.

Метою пропонованої статті є характеристика правового статусу Військового омбудсмана в Україні і на основі аналізу зарубіжних моделей цієї інституції виробити шляхи удосконалення його конституційно-правового статусу.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час, виходячи з чинного законодавства, проблемами військовослужбовців в основному опікувався Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, в офісі якого працює окремий представник Уповноваженого з прав людини в системі органів сектору безпеки й оборони. Але такий стан призводив до нарікань з боку військовослужбовців, які скаржилися, що доволі часто уповноважений просто їм відповідає, що це не його повноваження, або це не сфера його діяльності. [1].

Внаслідок цього екс-Міністром оборони України Рустемом Умеровим та Президентом України Володимиром Зеленським була висловлена ідея створення в нашій країні посади військового омбудсмена для службовців сил оборони. Така ініціатива була схвально сприйнята громадськістю та й самими військовими, оскільки інститут військового омбудсмана давно зарекомендував себе як ефективна правозахисна інституція в цілому ряді розвинутих демократичних країн.

Вперше посаду військового омбудсмана засновано парламентом Швеції 19 травня 1915 року. Надалі позитивна практика діяльності

шведського спеціалізованого омбудсмана у військовій сфері була врахована іншими країнами. Зокрема у 1952 році військового омбудсмана запроваджено у Норвегії, у 1956 році – в Німеччині, потім і в інших країнах світу (Ізраїль, Швейцарія, Австралія, Боснія і Герцеговина, США тощо). Сьогодні нараховується більше 25 країн, де успішно функціонують ці правозахисні інститути. А в Канаді навіть паралельно функціонує дві спеціалізовані інституції, які займаються захистом прав військовослужбовців – омбудсмен у справах Міністерства національної оборони і Збройних сил та омбудсмен у справах ветеранів. При цьому перший займається питаннями захисту прав військових дійсної служби, а другий приймає і розслідує скарги від ветеранів збройних сил.

Запровадження цілим рядом країн таких спеціалізованих правозахисних інституцій пояснюється декількома причинами, по-перше, тим, що військовослужбовці належать до соціальної групи, яка має особливий статус, пов'язаний зі специфікою їх діяльності (ієрархічна природа армії утруднює розв'язання проблем захисту прав військовослужбовців у будь-якій державі), по-друге, вони зазнають найбільш активного юридичного впливу, оскільки, окрім загальних законів, на них поширюються спеціальне законодавство, яке регламентує порядок проходження військової служби [2, с. 264-275], по-третє, це бажання зміцнити цивільно-демократичний контроль над збройними силами, по-четверте, це необхідність поліпшення ситуації із захистом прав людини у питаннях військовослужбовців за рахунок створення більш ефективних механізмів обробки скарг та реалізації заходів для ліквідації виявлених недоліків, по-п'яте, це прагнення створити незалежний механізм контролю, який би дозволив здійснювати нагляд за якістю дотриманням встановлених процедур, правил і принципів діяльності у збройних силах [3, с. 11-12].

Хоча це не єдині причини введення такого роду спеціалізованих омбудсманів. У деяких країнах їх запровадження супроводжувалося певними проблемами в середині самих збройних сил чи які мали місце у військовій сфері держави. Так, наприклад, у Канаді інститут військового омбудсмана був створений у 1998 році після серії скандалів, пов'язаних з порушенням прав військових країни під час їх участі у миротворчій місії в Сомалі у 1992-1993 роках. Так само у Великій Британії військового омбудсмана було запроваджено в 2006 році у зв'язку зі скандалом, який мав місце на одній з військових баз, де загинули новобранці. Проте такі обставини введення спеціалізованої інституції захисту прав військових не є закономірністю, а радше розглядаються як надзвичайні причини.

У країнах, де функціонує ця інституція, мають місце різні його моделі. Зокрема, можна виділяти різновиди військових омбудсманів, статус

яких визначений на рівні: а) Конституції і уточнений поточним законодавством країни (Албанія, Аргентина, Німеччина, Гондурас, Колумбія, Мексика, Намібія, Польща, Румунія, Перу, Венесуела); б) закону держави (Боснія і Герцеговина, Коста-Ріка, Ірландія, Велика Британія); в) підзаконних нормативних актів (Канада – постановою уряду).

Безумовно, що визнання статусу військового омбудсмана на рівні Основного закону підвищує його авторитет, окреслює особливу роль і значення для суспільства і країни, прирівнює його до вищих органів державної влади, легітимізує його правове становище і виступає гарантією його довгострокової діяльності, оскільки припинити його функціонування можна тільки на підставі внесення відповідних змін до Конституції, що значно важче зробити, ніж внести зміни до звичайного закону.

В той же час відзначимо, що на сьогодні зарубіжна практика не знає прикладів, коли б статус військового омбудсмана нівелювався по причині того, що він врегульований не на рівні Основного закону, а звичайним законом чи підзаконним нормативним актом. Це пов'язано з загальноновизнаним суспільним авторитетом інституту омбудсмана взагалі, бажанням зміцнити механізм захисту прав військовослужбовців, високою ефективністю його правозахисної роботи, підтримкою громадянським суспільством цієї інституції та іншими чинниками.

По-друге, щодо місця в механізмі державної влади виділяють: а) парламентські моделі військових омбудсманів (Австрія) і б) моделі омбудсманів, які функціонують в лоні виконавчої гілки влади (Австралія, Бельгія, Франція, Голландія, США, Словенія та ін.).

Парламентські моделі спеціалізованих омбудсманів характеризує те, що вони функціонують в рамках парламентаризму (призначаються парламентом, звітують перед ним, несуть відповідальність перед парламентом і тільки він має право достроково припинити їх повноваження) й розглядаються як додаткові механізми парламентського контролю за діяльністю органів влади з метою недопущення порушень ними прав військовослужбовців (хоча при цьому самі військові омбудсмани залишаються функціонально самостійними і незалежними правозахисними інституціями).

Виконавчі моделі військових омбудсманів характеризуються уже тісною співпрацею з виконавчою гілкою влади і передусім міністерством оборони країни – призначаються або урядом, або безпосередньо міністром, інформують їх про свою правозахисну діяльність тощо. Робота таких омбудсманів робить діяльність виконавчої гілки влади у сфері захисту прав військовослужбовців більш демократичною, гнучкою, ліберальною чим підвищується її престиж і авторитет міністерства оборони країни.

По-третє, можна виділяти моделі військових омбудсманів, які: а) структурно входять до складу збройних сил (Австралія, Бельгія, Франція, Голландія, США, Словенія); б) не входять до складу збройних сил, але уповноважені займатися виключно питаннями військових (Гондурас, Естонія, Колумбія, Мексика, Намібія, Німеччина, Польща, Румунія, Сербія, Угорщина, Чорногорія, Філіппіни, Фінляндія, Швеція); в) омбудсмани загальної компетенції, в яких законодавчо передбачена функція захисту прав військовослужбовців (Австрія, Велика Британія, Ірландія, Норвегія, Україна та цілий ряд інших країн).

Найбільш поширеною і певною мірою прийнятною для військових є модель, коли омбудсман входить до складу збройних сил країни. За цією схемою військовий омбудсман сам є військовим і, як правило, входить до складу штатної структури командування збройних сил. У цьому випадку він на професійному рівні знає військову нормативну базу і проблеми військових, потенційно є більш доступним для скаржників, розбирається у тонкощах питань військового управління, особливостях проходження служби військовослужбовцями у різних родах військ, військових підрозділах і т. ін. Тобто можна говорити, що за цієї моделі омбудсман здійснює захист прав військовослужбовців і прирівнятих до них осіб професійно зі знанням справи. Правда, при цьому мають місце такі ризики як незалежність і відповідно об'єктивність розгляду омбудсманом скарг, оскільки він підпорядковується вищестоячому командуванню і повинен виконувати їх вказівки. Також є ризики, що як військовий, він буде уникати розглядати скарги, які суперечать інтересам військової ієрархії чи які стосуються гострих актуальних проблем армії, що при розгляді матимуть наслідком зниження її авторитету, довіри до неї з боку суспільства. Це велика вада статусного функціонування омбудсмана. Як зазначають фахівці: «Незалежність має вирішальне значення для діяльності інститутів омбудсмана, і саме від рівня незалежності, як вважають більшість експертів, залежить ефективність роботи цих інститутів. У доповіді Ради Європи за 2003 рік зазначалося: «Він/вона краще виконує свої функції, коли виступає в якості незалежного, незацікавленого посередника. [...] Омбудсмен має переконати суспільство у тому, що він виступає в якості неупередженого, об'єктивного наглядового органу, який притягає до відповідальності уряд і органи державного управління». У даному випадку поняття «незалежність» включає в себе три елементи, і тільки при наявності всіх цих трьох елементів, а саме інституційної незалежності, оперативної незалежності та особистої незалежності, діяльність інституту омбудсмана може бути ефективною і водночас об'єктивною» [3, с. 37-38].

Про потребу незалежності у своїй роботі зазначають також самі військові омбудсмани.

Так, омбудсман Канади у справах Міністерства національної оборони і Збройних сил у одному зі своїх щорічних звітів наголошує: «[цей інститут] має залишатися повністю незалежним від вертикалі управління збройних сил і від цивільної структури управління Міністерства оборони. Незалежність є абсолютно необхідною для того, щоб наші дії, висновки чи рекомендації залишилися вільними від «впливу» (реального чи очікуваного). Тільки дійсно незалежний Омбудсмен, який не має формальних зв'язків з вищою організацією або потенційного конфлікту інтересів, буде користуватися довірою й повагою з боку оборонного співтовариства і тих, чиї дії або рішення він перевіряє» [3, с. 40].

Тому доволі часто країни при запровадженні інституту військового омбудсмана йдуть по шляху призначення на цю посаду цивільної особи, яка структурно не підпорядковується військовому командуванню і сама не носить форму військовослужбовця. Перевага такої моделі полягає передусім у гарантуванні незалежності діяльності цієї правозахисної інституції, у її можливості об'єктивно розглядати скарги військових, допомагати їм у відновленні порушених прав незалежно від того чи не порушуються при цьому інтереси безпосереднього військового керівництва зокрема і армії в цілому. Хоча така модель омбудсмана може не користуватися авторитетом у військових збройних сил і носить ризики щодо професійного розгляду ним отриманих скарг, оскільки цивільна особа не завжди може належно розбиратися у всіх питаннях військового життя і специфіки проходження служби військовослужбовцями. Її недоліком називають й те, що створення такого інституту може потребувати великих фінансових витрат, а для держав, що мають нечисленну або недіючу армію, утримання окремого інституту військового омбудсмана може виявитися не вигідним через невелику кількість скарг, пов'язаних з діяльністю збройних сил [3, с. 30].

Здебільшого саме з цієї причини цілий ряд держав наділили омбудсманів загальної компетенції повноваженнями захисту прав військовослужбовців. Такі омбудсмани здійснюють контроль-наглядові функції щодо забезпечення прав військових маючи в своїх своєму апараті спеціальні структурні підрозділи, які відповідають за цей напрямок, чи окремого представника по цій сфері, чи ж спеціально заступника, що займається тільки питаннями захисту прав військових. Виходячи з того, що загальнонаціональні омбудсмани загальної юрисдикції користуються значним авторитетом в системі державної влади, мають високий політичний статус і вагу в суспільстві, військовослужбовці сприймають їх як ефективну правозахисну інституцію, яка здатна на високому професійному рівні захищати їх права і чиї рішення не можуть бути проігноровані військовим командуванням.

Однак відзначимо, що омбудсмани загальної компетенції можуть належним чином захищати права військовим якщо, по-перше, до нього поступає незначна частина звернень від військовослужбовців, по-друге, він не завантажений великою кількістю скарг від інших категорій населення країни, по-третє, якщо у його підпорядкуванні перебувають професійні фахівці у військовій сфері і галузі захисту прав військовослужбовців. В інших випадках рано чи пізно буде все таки актуалізуватися питання запровадження спеціалізованої правозахисної інституції захисту прав військових.

По-четверте, структурна інституціоналізація інституту військового омбудсмана може бути: а) одноособна, коли він одноособово представляє цей спеціалізований правозахисний орган; б) колегіальна, коли цю функцію здійснює колегіальний орган, наприклад, Парламентська комісія з питань Федеральних збройних сил в Австрії.

По-п'яте, в залежності від повноважень можна виділяти військових омбудсманів, які:

I. приймають скарги: а) тільки від військовослужбовців збройних сил країни; б) від членів діючого складу збройних сил, а також від непрофесійних військових, наприклад, осіб, які тільки бажають поступити на навчання до військових вузів і стати в майбутньому військовими; в) від військовослужбовців збройних сил країни і від прирівняних до них осіб (ветеранів збройних сил, членів їх сімей, друзів та знайомих); г) від військовослужбовців збройних сил країни, прирівняних до них осіб та від інших громадян, незалежно від того, чи мають вони відношення до збройних сил, чи ні, наприклад, цивільні особи, що постраждали від дій власних збройних сил чи представники цивільного населення країн, на території яких розгорнуті або несуть службу підрозділи збройних сил інших держав;

II. розглядають скарги військовослужбовців (і прирівняних до них та інших осіб) на: а) на порушення їх прав, б) не ефективно військово управління, в) недотримання міжнародного гуманітарного права;

III. приймають скарги: а) без будь-яких обмежень; б) існують бар'єри (фільтри) подачі скарг військовим омбудсманам, наприклад, в Канаді омбудсман має право не приймати до розгляду скаргу, якщо він вважає, що вона подана з надуманих або несерйозних мотивів; у цілому ряді країн має місце часовий фільтр, коли термін подання скарги не може перевищувати 12-ти місяців з дня порушення прав військового чи коли йому стало відомо про такий факт; в окремих державах має місце бар'єр стосовно предмету скарги і він стосується питань державної політики або якщо такі скарги необґрунтовані, явно спрямовані на заподіяння шкоди іншим особам чи військовому командуванню, мають дріб'язковий чи несерйозний характер, якщо заявник не має безпосереднього відношення до

предмету скарги і особисто не зацікавлений у її вирішенні, або якщо заподіяні особі збитки вже компенсовані.

IV. виявляють порушення прав військовослужбовців через: а) розслідування у зв'язку з конкретною скаргою, яка може подаватися під час особистого відвідування скаржником офісу омбудсмана, а також поштою, телефоном, факсом чи електронною поштою; б) розслідування за власною ініціативою, які часто проводяться в результаті інспекційних перевірок військових підрозділів чи відвідування військових об'єктів; в) розслідування системних проблем, які в цілому можна поділити на два різновиди: широко поширені проблеми (нестатутні відносини, низький рівень забезпечення необхідною технікою та обладнанням тощо) і проблеми законодавчого забезпечення (відсутність необхідної нормативно-правової бази, закон є неефективним або навіть шкідливим і т. ін.) [3, с. 91];

V. наділені повноваженнями здійснювати контрольню-наглядову діяльність, а також проводити розслідування по відношенню до: а) сухопутних сил, військово-повітряних сил, військово-морських сил; б) сухопутних сил, військово-повітряних сил, військово-морських сил, а також військової поліції; в) сухопутних сил, військово-повітряних сил, військово-морських сил, військової поліції, а також військових берегової охорони і цивільного персоналу збройних сил;

VI. мають компетенцію: а) необмежену; б) обмежену, коли, наприклад, у Німеччині розслідування, що здійснює військовий омбудсман, може бути призупинено або припинено рішенням комітету Бундестагу з питань оборони. Аналогічним правом наділений і міністр оборони Нідерландів, який своїм рішенням може призупинити або припинити розслідування, яке здійснює військовий омбудсмен. Міністр оборони Канади може затвердити новий документ про загальні напрямки політики, що стосуються і діяльності омбудсмана, яким теоретично, може бути призупинено розслідування певної справи. У Бельгії прерогатива призупинення або припинення розслідувань інституту омбудсмана належить судовій гілці влади. В Ірландії Міністр оборони може письмово попросити омбудсмана утриматися від проведення розслідувань з певних питань з міркувань національної безпеки (хоча, слід визнати, що з таким же проханням він може звернутися і до Високого Суду) [3, с. 48, 95].

VII. розглядають скарги шляхом: а) з'ясування фактичних обставин (допити та інші слідчі процедури (перевірки, виїзд на місце і т. ін.)) та приймають рішення про законність та обґрунтованість скарги, яке має обов'язковий до виконання характер; б) вирішення конфлікту альтернативними методами, шляхом посередництва або консультування скаржника; в) забезпечення захисту законних інтересів заявника через

оперативну обробку скарги, інформування всіх зацікавлених сторін про хід та результати розгляду скарги.

Конкретно повноваження тієї чи іншої моделі цього спеціалізованого правозахисного органу залежить від існуючих військових та правових традицій в країні, формату військово-цивільних відносин, стану збройних сил держави та дисципліни і правопорядку в них, а також від того за яких обставин та з якою метою він запроваджувався.

Існують і інші різновиди спеціалізованих правозахисних інституцій щодо захисту прав військовослужбовців [4, с. 133-136].

В Україні, відповідно до Закону «Про Військового омбудсмана» (далі – Закон), має місце модель омбудсмана, яка знаходиться в сфері впливу глави держави, оскільки він призначається Президентом України і виступає посадовою особою, через яку Президент України здійснює демократичний цивільний контроль за сектором безпеки і оборони з питань забезпечення дотримання органами військового управління (органами управління), командирами (начальниками) прав військовослужбовців у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби і прирівняних до них осіб (резервістів та військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, членів добровільних формувань територіальних громад у зв'язку з їх участю в підготовці та виконанні завдань територіальної оборони чи безпосередньою участю у бойових діях, осіб, які на добровільній і конфіденційній основі залучаються до виконання завдань руху опору на тимчасово окупованих територіях України, а також особового складу правоохоронних органів, залучених до безпосередньої участі в бойових діях).

Основними завдання вітчизняного Військового омбудсмана є:

1) здійснення демократичного цивільного контролю щодо забезпечення дотримання прав осіб, на яких поширюється дія Закону;

2) виявлення порушень прав осіб, на яких поширюється дія Закону, причин та умов, що призводять до таких порушень;

3) напрацювання пропозицій щодо шляхів/способів мінімізації та усунення виявлених причин і умов, що призводять до порушення прав осіб, на яких поширюється дія Закону, запобігання їх виникненню в майбутньому, а також сприяння поновленню прав осіб, на яких поширюється дія Закону;

4) складання та направлення висновків і рекомендацій органам військового управління (органам управління), командирам (начальникам), а також іншим державним органам, їх посадовим особам з метою підвищення ефективності забезпечення захисту прав осіб, на яких поширюється дія цього Закону.

Для виконання цих завдань Військовий омбудсман має право:

1) розглядати скарги і проводити перевірки стосовно ймовірного порушення прав осіб, на яких поширюється дія Закону;

2) запитувати та отримувати в установленому законом порядку від державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, утворених відповідно до законів України військових формувань, підприємств, установ та організацій незалежно від підпорядкування і форми власності в межах їх повноважень, передбачених законом, органів військового управління (органів управління), командирів (начальників) інформацію, у тому числі інформацію з обмеженим доступом, необхідну для виконання покладених на нього завдань;

3) опитувати та отримувати від осіб, які володіють інформацією, необхідною для виконання покладених на нього завдань, під час проведення перевірок письмові пояснення;

4) виступати замовником досліджень у сфері захисту прав осіб, на яких поширюється дія Закону;

5) невідкладного прийому відповідними керівниками (начальниками), посадовими і службовими особами з питань виконання покладених на нього завдань;

6) безперешкодно відвідувати і перебувати з урахуванням обмежень, визначених законодавством, на території об'єктів органів військового управління (органів управління), з'єднань, військових частин, вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, гауптвахт, дисциплінарних батальйонів, у тому числі в районах ведення воєнних (бойових) дій;

7) залучати на добровільній основі, у тому числі на договірних засадах, кваліфікованих спеціалістів та експертів з метою сприяння виконанню покладених на нього завдань;

8) забезпечувати на умовах конфіденційності і добровільності співпрацю з особами, які повідомляють про порушення прав осіб, на яких поширюється дія Закону;

9) взаємодіяти для виконання своїх повноважень з органами військового управління (органами управління), командирами (начальниками), правоохоронними органами, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями;

10) брати участь у міжнародному співробітництві відповідно до міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

11) здійснювати інформаційно-аналітичну роботу та моніторинг з питань дотримання прав осіб, на яких поширюється дія Закону;

12) готувати та подавати в установленому порядку уповноваженим учасникам правотворчої діяльності пропозиції щодо удосконалення

правового регулювання відповідних суспільних відносин з метою усунення причин і умов, що призводять до порушення прав осіб, на яких поширюється дія Закону, а також запобігання їх виникненню в майбутньому;

13) складати та подавати органам військового управління (органам управління), командирам (начальникам), державним органам та їх посадовим особам висновки і рекомендації з метою підвищення ефективності забезпечення захисту прав осіб, на яких поширюється дія Закону;

14) видавати на виконання своїх повноважень накази та розпорядження;

15) у визначених законом випадках складати протоколи про адміністративні правопорушення;

16) надавати роз'яснення, методичну та консультативну допомогу з питань дотримання прав осіб, на яких поширюється дія Закону;

17) інші права, визначені законодавством України.

З метою сприяння здійсненню Військовим омбудсманом своїх повноважень Президентом України утворюється Офіс Військового омбудсмана, який виступає його допоміжним органом і ним же очолюється.

Апарат Офісу Військового омбудсмана складається з керівника апарату, державних службовців, а також інших осіб, які працюють за трудовим договором (контрактом). Окрім цього Військовий омбудсман може мати першого заступника та двох заступників, які призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Військового омбудсмана.

Організація роботи Військового омбудсмана ґрунтується на тому, що скарги йому можуть подаватися як безпосередньо особами, на яких поширюється дія Закону, так і їх представниками за довіреністю чи законними представниками відповідно до закону. Вони можуть бути індивідуальними або колективними та подаватися в усній, письмовій чи іншій формі (поштою, факсом, телефоном, електронною поштою) на вибір скаржника.

За результатами розгляду скарги Військовий омбудсман або один із його заступників може призначити її перевірку чи направити матеріали скарги для організації її розгляду за належністю або ж за наявності підстав визнати скаргу такою, що не підлягає розгляду.

При цьому підставами для призначення омбудсманом перевірок є дані, що свідчать про порушення прав осіб, на яких поширюється дія Закону, одержані з будь-яких джерел, у тому числі відомості, що містяться в поданих ними зверненнях, направлених Військовому омбудсману депутатському зверненні народного депутата України або депутатському запиті народного депутата України, групи народних депутатів України чи комітету Верховної Ради України, оприлюднені в медіа, повідомлені Військовому

омбудсману особами на умовах конфіденційності тощо.

Строк проведення перевірки не може перевищувати 30 робочих днів. За наявності обґрунтованих підстав строк проведення перевірки може бути продовжений на такий самий строк, але не більше одного разу, про що скаржник повідомляється не пізніше ніж протягом трьох робочих днів.

За результатами перевірки складається висновок, який затверджується Військовим омбудсманом або одним із його заступників та направляється не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з дня ухвалення висновку командира (начальнику), наділеному дисциплінарною владою стосовно військової посадової особи, або посадовій особі органу державної влади щодо посадової особи, дії (бездіяльність) та/або рішення якої призвели до порушення прав особи, на яку поширюється дія Закону, разом із вимогою про вжиття невідкладних заходів щодо:

1) припинення виявленого порушення прав особи, на яку поширюється дія Закону;

2) усунення причин та умов, що призвели до порушення прав особи, на яку поширюється дія Закону;

3) поновлення порушених прав особи, на яку поширюється дія Закону;

4) розгляду питання про притягнення командира (начальника), військової посадової особи, посадової особи органу державної влади, дії (бездіяльність) та/або рішення якої призвели до порушення прав особи, на яку поширюється дія Закону, до дисциплінарної відповідальності.

Відповідний командир (начальник), орган військового управління (орган управління), посадова особа органу державної влади, яким надіслано висновок, зобов'язані розглянути висновок протягом десяти робочих днів (у виняткових випадках до 30 робочих днів) з дня його отримання та письмово повідомити Військового омбудсмана про вжиті заходи.

Командири (начальники), органи військового управління (органи управління), правоохоронні органи, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від підпорядкування і форми власності, їх посадові та службові особи зобов'язані співпрацювати з Військовим омбудсманом, надавати необхідну для виконання покладених на нього завдань допомогу, забезпечувати у встановленому законом порядку доступ до матеріалів і документів, у тому числі тих, що містять інформацію з обмеженим доступом, надавати інформацію та пояснення щодо своїх дій або рішень. В той же час Законом заборонено вплив чи втручання державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, органів військового

управління (органів управління), командирів (начальників), юридичних осіб, громадських об'єднань чи фізичних осіб у діяльність Військового омбудсмана.

Як і Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Військовий омбудсман щороку подає Президенту України та Верховній Раді України звіт про свою діяльність, який має бути поданий до 30 березня року, наступного за звітним, і заслуховується на засіданні Верховної Ради України. Цей звіт повинен містити:

1) узагальнену оцінку стану справ у сфері захисту дотримання прав осіб, на яких поширюється дія Закону, основні проблемні питання та пропозиції щодо їх розв'язання;

2) інформацію про діяльність Військового омбудсмана, зокрема дані щодо:

- розглянутих скарг / проведених перевірок про порушення прав осіб, на яких поширюється дія Закону;

- наданих роз'яснень, методичної та консультативної допомоги з питань, що належать до його компетенції;

- складених висновків та наданих командирам (начальникам), органам військового управління (органам управління), посадовим особам органу державної влади рекомендацій з метою підвищення ефективності забезпечення захисту прав осіб, на яких поширюється дія Закону;

- випадків незаконного впливу та втручання державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, органів військового управління (органів управління), командирів (начальників), юридичних осіб, громадських об'єднань чи фізичних осіб у діяльність Військового омбудсмана.

Висновки. В цілому відзначимо, що визначена Законом України «Про Військового омбудсмана» модель цієї спеціалізованої правозахисної інституції відповідає правовій природі цього інституту. Вважаємо, що запровадження в Україні інституту військового омбудсмана не просто на часі, воно вкрай необхідне. Поява цієї інституції з одного боку доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод військових, з іншого – сприяє підтримці їх віри в справедливість, що в цілому нейтралізує насторожене ставлення військовослужбовців до влади, пом'якшить конфлікти між державою, її органами і військовими.

В той же час, на наш погляд, на законодавчому рівні слід удосконалити статус Військового омбудсмана. Зокрема, по-перше, Закон України «Про Військового омбудсмана» необхідно доповнити положеннями, що на цю посаду може бути призначений громадянин України, який має не просто вищу освіту, а юридичну освіту чи досвід правозахисної діяльності не менше п'яти років. Також кандидат на цю посаду повинен бути ознайомлений

із специфікою військової служби, проходячи раніше службу в Збройних Силах України не менше 1 року. По-друге, дія Закону має поширюватися також на ветеранів військової служби (привіряних до них осіб) та членів їх сімей. По-третє, мають бути передбачені більш дієві засоби впливу з боку Військового омбудсмана щодо командирів (начальників), органів військового управління (органів управління), посадових осіб органів державної влади, які дозволяють собі нехтувати його рішеннями.

Це сприятиме професіоналізації діяльності Військового омбудсмана, ефективному захисту прав військових, демократизації національної військової сфери, яка завдяки діяльності цього спеціалізованого омбудсмана має стати більш чуйною до потреб і запитів військовослужбовців, що в кінцевому рахунку гарантуватиме «демократизацію» військової бюрократії, яка виявлятиме більшу увагу, симпатію та турботу до військовослужбовців, ветеранів військової служби та привіряних до них осіб, членів їх сімей.

Список використаних джерел:

1. Ржеутська Л. Чи потрібен українським військовим свій омбудсмен? URL: <https://www.dw.com/uk/ci-potriben-ukrainskim-vijskovim-svij-ombudsmen/a-66867869>
2. Марцеляк О.В. Інститут омбудсмана: теорія і практика: Монографія. Харків: Вид-во ун-ту внутр. справ, 2004. 450 с.
3. Бакленд Б., Макдермотт В. Інститути омбудсмана у справах збройних сил: Практичний посібник. К.: DCAF, 2015. 162 с.
4. Марцеляк О.В. Військовий омбудсман як інституційна гарантія захисту прав військовослужбовців (зарубіжний досвід). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Вип. 81. (Ч. 1). Ужгород, 2024. С. 131-138.
5. Про Військового омбудсмана: Закон України від 17 вересня 2025 р. № 4603-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4603-20#Text>

Дата першого надходження статті до видання: 16.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.05.2026